

ایکٹرنیٹ ورک تھیوری راہیں ترجمہ، رچاوتے ویرا

Translation, Composition and Analysis in an Actor-Network Framework

Hafiz Muhammad Hammad Mushtaq

Lecturer in Philosophy, Govt. Dyal Singh Graduate College Lahore

be_hammad@yahoo.com

Dr. Zaheer Hassan Wattoo

Assistant Professor of Punjabi, GC University Lahore

dr.zaheerhassan@gcu.edu.pk

Dr. Shabnam Ishaq

Assistant Professor of Punjabi, GC University Lahore

shabnamnimer@gmail.com

Abstract:

This article centers around the two foundational notions of Bruno Latour's Actor-Network theory, i.e., translation and composition. It seeks to highlight the analytical potential of these concepts for analyzing literary texts, cultural practices, and discursive formations. Based upon the presumption that the presence of nonhuman actants needs recognition, this article argues that it is the composites that act. To argue for this position, this article makes use of historical transformation of the traditions such as the Turban and Horse exchange. What is endorsed, in turn, is that culture, far from being autonomous or fixed, results from material entanglements and negotiations amongst diverse actants - all of whom are not humans. To sum up, with the help of selected excerpts of Punjabi literature, authors intend to stress that culture and art forms are inextricably connected to the material conditions of existence. What matters, henceforth, is to focus on details.

Key words:

Actor-Network Theory, Translation, Composition, Analytical, Punjabi Literature

مڈھلی گل:

67

شیواں کیہ ہین؟ بندے، اکھر، جمادات، نباتات، سگوں سوچاں وی اکو کے ہین یاں ایہناں وچکار کوئی نکھیڑ ہے؟ ایہہ فلسفے دے مڈھلی سوال ہین تے ازلاں توں ایہدے بارے گل بات ہو رہی ہے۔ ایکٹرنیٹ ورک وی اصل وچ تاں جیہے سوالاں دا جواب لبھن دا جتن ہے۔ ایکٹرنیٹ ورک دے موجب ہر ادہ شینے جیہڑی آپدی ہوندر کھدی ہے اوہ اکو مک وی ہے تے وکھری وی۔ شیواں دا ورودھ، ایکٹرنیٹ ورک دے موجب، اک مابعد الطبیعیاتی سوال ہے۔ ایکٹرنیٹ ورک تھیوری شیواں دے اک ہون تے دلیل ہے تے ہر ہونند بھادیں اوہ مادی ہووے یاں غیر مادی، نوں ایکٹر سمجھدی ہے۔ کسے ڈھانچے یاں نیٹ ورک وچ اثر رکھن آلیاں ایہناں اکائیاں نوں پاتر (ایکٹر) آکھیا جاندے ہے۔ ایہہ ایکٹر بندہ یاں بندے توں اڈ کوئی وی جیویاں شینے ہو سکدیاں ہن۔ گھنے گوہ نال ویکھیے تے اکھروں ایکٹر ہوندے ہن۔ تیں ویکھدے ہو کہ کجھ اکھروا کوئی نوں سُرورتے کجھ کاوڑ چڑھاندے ہن تے ایویں ہی کجھ اکھر کسے توں کوئی وی کم کروا سکدے ہن جیویں کہ (چھڈ نوکری تے وطنان نوں آ) تاں کجھ ڈنگ مار لیندے ہن۔ ایویں ہی اکھراں دا اُچارن تے اُچارن ڈھنگ وی ایکٹر ہوندے ہن۔

روح تحقیق، جلد ۳، شمارہ ۲، مسلسل شمارہ ۸، اپریل۔ جون ۲۰۲۵ء

وگئی لئی تیں دکھو دکھ کہانی کاراں، لکھاریاں دیاں لکھتاں لوو، ہر اک دا اثر و کھرا ہو سیں۔ کجھ لکھاریاں ہاں رس وچ وڈی لوڑیندی گل کر جان دے تے کجھ دی اچھی لکھت وی کسے کم دی نہیں لگدی۔ جیویں کہ پنجابی صوفی شاعران کول عشق، مرشد تے پیڑ دا اک اجیہا ماحول ہوند اجو پڑھن ہار دے نہ صرف اُتے چھانداں سگوں روح تیکر لہندا محسوس دا ہے۔ شاہ حسین دی نشا بھر کافی دے اثر توں کون نہیں جانو؟ مصرعے ویکھو:

مائے نی میں کنیں نوں آکھاں، درد وچھوڑے دا حال
دُھواں دُکھے میرے مرشد والا، جاں پھولاں تاں لال
سولاں مار دیوانی کیتی، برہوں پیا خیال
دُکھاں دی روٹی سولاں دا سالن آہیں دا بالن بال (۱)

ایس کافی دے اکھریکٹر ہی ہین جو ڈونگھا اثر رکھ دے ہین تے حامد علی بیلا دی آواز تے اُچارن ڈھنگ وی ایکٹر دے طور ہی کم کر دا ہے جیس توں اک اثر پڑھن سُنن والے تے ہوند ہے۔

پنجابی وچ سلطان باہو دے ابیات گائیکی تے پڑھت وچ اک آپدی ہی جس رکھ دے ہین۔ اوہناں دے ورتے اکھر (ایکٹر) تے اکھراں راہیں بنیا مصرعہ اک بھر پور بیانیہ ہے جیس دانیٹ ورک نگر اتے روڑھ لے جان والا ہے۔

الف اللہ چنبے دی بوٹی مرشد من وچ لائی ہو
نفی اثبات دا پانی ملیں ہر رگے ہر جائی ہو
اندر بوٹی مشک مچایا جاں بھُلن پر آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو جیں ایہہ بوٹی لائی ہو (۲)

ابیات سلطان باہو دے اکھرتے گائیکی وچ اُچارن ڈھنگ تاں ایکٹر ہے ہی نہیں پر اکھر "ہو" سب توں طاقت ور تے وڈا ایکٹر ہے جیہڑا پورے بندنوں اکسار تانال پڑھن تے سُنن ہار اُتے اثر رکھدا ہے۔ ایہہ ایکٹر سوچاں، خیالاں تے حیاتی دے راہ بدلا دیندے ہین۔ پنجابی زبان وچ ناتھان، صوفیاں، بھگتاں تے سنتاں دی شاعری ایکٹراں وانگ ہی کم کیتا تے پنجابی سماج نوں آپدے آپدے ویلے نہ صرف اک راہ دکھایا سگوں ایکٹراں دی طاقت تے لوکاں نوں اک پاسے ٹوریا دی۔

ہیر رانجھے دی داستان اک اجیہے ایکٹر (مصرعے) تے کھلوتی جیس دی طاقت نے رانجھے نوں گھر بار، مالکی تے وسوں نوں چھڈ کے جھنگ سیالاں دا چاک جانوایا تے پھیر کن پڑا جوگ دا بھار چکایا۔ ایس ایکٹر دی طاقت تیں آپ محسوس سکدے ہو:

ساڈا حُسن پسند نہ لیا وناہیں جاہ ہیر سیال وواہ لیاویں (۳)

داستان وچ اک ہور ایکٹر مصرعہ بہت زور آور ہے۔ جیہڑا کہ ہیر دی شخصی طاقت تے ارادے دی نگرانی نوں نتار دیاں پڑھن تے سُنن ہار نوں وی نگر کر دا ہے۔ وگئی ویکھو:

وارث شاہ نہ مڑاں رانجھیرے توں بھاریں باپ دے باپ دا باپ آوے (۴)

بلھے شاہ دلا ممتی رنگ وی اک ایکٹر ہے جیہڑا اوہناں دے مصرعیاں وچ ایکٹراں (اکھراں) دی اکسار تانال ڈونگا اثر پاند ہے۔ مذہبی فرقہ بندی، ذات پات تے مالکی اونچ نیچ نوں ایہہ ایکٹر توڑ دے دکھالی دیندے ہین جیہناں دا پر چھاواں اوس تے اجو کے ویلے دے پر چلت ڈھانچے دا ورودھ ہے۔ آکھ دے ہن:

جیہڑا سانوں سید سدے، دوزخ ملن سزائیاں
جو کوئی سانوں رائیں آکھے، بہشتیں پیگھیاں پائیاں (۵)

ایس گل نوں اسیں آپدے اک لیکھ ”کیڑی (ANT)، انسان تے سماج: اک ویروا“ وچ اجوکی پنجابی کہانی
وچوں ونگی دے کہ ایویں بیانیا ہے:

”ایہہ بالکل کسے کہانی یاں نظم دی طرح اے۔ جیہیں طرح کہانی کار آپدیاں کہانیاں وچ انسان توں اڈ
جانوراں، پتھراں، نت ورتن دیاں شیواں کولوں وی گلاں کرادیندا اے۔ اکھرو وی ایکٹر داکم کردے نیں
تے پورے سسٹم نوں آپدے ہتھیں لے اک نواں بیانیہ دیندے نیں۔ کجھ اکھراں دا اکٹھ بناں کسے
قوت، ہتھیار دے لوکاں نوں بنھ کے رکھن داکم کردا اے۔ جیویں کہ ثناء چدھڑ دی اک کہانی ’باند رکھہ‘
وچ مداری تماشے کان پڑ موکلا کرن لئی لوکاں نوں پشانہہ ہٹھان لئی اکھرو ورتدا کھالی دیندا اے:
”ماں پیو والا دودو قدم پچھے ہٹ جائے“ (۶)

جے اسیں ایکٹراں دے سانگے نوں ایکٹر نیٹ ورک تھیوری راہیں ویکھیں تاں دو گلاں ساڈے موہرے
آوندیاں ہن۔ ترجمہ تے رچنا (Composition) - ایہہ دوویں کچھ نہ صرف نیٹ ورک وچ ایکٹراں دی سنگت داویرا
کرن دے مڈھلے اصول نیں سگوں نویاں راہواں وی سمجھاوندیاں ہن۔ لاٹور ایہناں دی اُچھیتناں ایویں بیاندا ہے:
"Give me the concept of translation and composition and i will
move the earth". (7)

ایس لیکھ وچ ایہناں مڈھلے اصولاں راہیں کسے ادبی لکھت، ثقافت تے سماجی قدراں دے ویروے دے مڈھلے
اصولاں دے طور بیانیا جاسی۔ ایس کارن سب توں پہلاں ترجمے دے اصول تے کھارویں گل ہوسی تے وکھو وکھ ونگیاں نال
ویروے اندر ایہدی ورتوں کیتی جاسی۔ بعدوں ایہو ڈھنگ نال رچنایاں جڑت دے تصور کچھوں گل ٹُرسی۔
ترجمہ:

ترجمہ سٹھ دادو آ نام ہے۔ ترجمہ اوہ پوڑھی ہے جیہدے راہیں کسے تھان تے اپڑن تے اوس دی کھٹی وٹی کان مدد
لئی جاندی ہے۔ وکھو وکھ رچھ، ڈھنگ تے نظریئے اوکڑاں پاکے راہ توں گراہے پاوندے ہن۔ ترجمے راہیں لوکاں کی عمل دیاں
وکھو وکھ منزلاں توں ان محسوسے ڈھنگ نال لنگھ جاندی ہے تے پھیر ویروے داکم شروع ہوند اے جیہڑا ساڈے موہرے
اوہ ساریاں اوکڑاں لیا کھلو اندا ہے۔ ترجمے کان سبھ توں مگڑے تکنیک تے ٹیکنالوجی ہن جیہڑے کمپیوٹر، کپڑے، دروازے،
تالے، تے وکھو وکھ شیواں نوں جوڑ دین دا آہر (رچنا) ہے۔ ایہہ کچھ ہی بندیاں نوں جنوراں توں وکھ کردا ہے۔ ونوون
شیواں اوکڑاں بن کھالی دیندیاں ہن۔ اکو جیسے خُشے، دماغ تے وسب ہوندیاں وی بندیاں دا اک دوجے توں کھیراؤ ہناں
شیواں تے تکنیکیاں کارن ہی ہے جیہدے سنگ اوہ کم کردے ہن۔ چنگیاں شیواں نال جڑت (Composition) کارن
ویکھن وچ تاں اکو جیسے کماں دے وکھو وکھ سٹے نکدے ہن۔ جیہیں توں ایہہ پتا لگدا ہے کہ ہر اوکڑ دی بندے نال جڑت
آپدے معنی رکھدی ہے تے ہر راہ دوئے راہ توں سٹے پکھوں وکھرا ہوند اے۔ ایہہ گل جے اسیں ادب تے لایئے تاں ایہہ
نتر دا ہے کہ ویکھن وچ اکو جیہیں لکھتاں وکھو وکھ پرچھاویں تے سٹے کیوں رکھدے ہن۔ بندیاں دے سماجی سانگیاں نوں
بیان کان ایہہ لکھتاں اکو جیسے بندیاں دے نال وکھو وکھ اکھر، نظریئے، تکنیکیاں تے شیواں جوڑ دیاں ہن۔ ہر جڑت اک
وکھرا راہ بناوندی ہے اوہ راہ جیہڑے Status Quo دے نال اک مک ہوندے ہن اوہناں اندر دے راہ تے جڑتاں
Status Quo توں باہریاں انقلابی نہیں ہوندے۔

روح تحقیق، جلد ۳، شمارہ ۲، مسلسل شمارہ ۸، اپریل۔ جون ۲۰۲۵ء

راہواں تے اوکڑاں دا کھرا لبھن کوئی سوکھا کم نہیں کیوں جے ہر شے دے دھرے (جڑ) دنیا دیاں کٹھاں توں اکٹھیاں ہو سکدیاں ہین۔ ایہو حال نیٹ ورک دا ہوندا ہے جیہدی، ستر وچ ون سونے ایکٹر ہوندے ہین۔ ادبی لکھت وی اک نیٹ ورک ہوندی ہے جو نہ صرف اپنے اندرون سونے ایکٹر رکھدی ہے سگوں آپ وی وکھو وکھ ایکٹراں دے میل نال اُسردی ہے۔ شیواں دیاں تکنیکاں دے نویں توں نویں ہون پاروں ساڈا دنیا نال واہ چوکھا پیا ہے جیس کارن ہن اسیں آپدے دوالے توں پہلے نالوں چنگا جانو ہین۔ ایہدی اک ونگی ساڈا زرعی نظام ہے جیہدا اڈھلا ایکٹر اجوکے ڈھانچے وچ Capitalism ہے۔ واہی ویکھن وچ تاں کھیتاں وچ اُگدی ہے پر اجوکے ویلے فصلاں اُگان کیتے دنیا دے وکھو وکھ حصیاں وچ لیبارٹریاں وی ایکٹر ہی ہین۔ ایس توں اڈزرعی نیٹ ورک ہُن منڈی دے نال نال انڈسٹری، میڈیا تے علماں دیاں وکھو وکھ شاخاں نال وی جڑیا ہے۔ ایہہ سارے اک دوائے دی ہوند تے مہاندے تے اثر پاوندے ہین۔ انساناں دے سماجی سانگے وی فصلاں نال جڑے ہوندے ہن۔ جیویں کہ Anna Tsing ہوراں لکھیا ہے:

The biological transformation of people and plants that accompanied intensive cereal agriculture is best understood, then, through the rising tide of hierarchical social arrangements— and the entanglement of the state. States encouraged sedentary, stable farms. States encouraged family-based households and guaranteed the forms of family property and inheritance that drew lines within and between families. The pater familias was the state's representative at the level of the working household; it is he who ensured that taxes and tithes would be drawn off the harvest for the subsistence of elites. It is within this political configuration that both women and grain were confined and managed to maximise fertility. (8)

ترجے تے کھارویں گل کان اسیں آپدے اک لیکھ "رناں، بھونیں تے گھوڑیاں: متھاسی ویروا" وچوں اک ونگی ویکھدے ہاں۔ اوس لیکھ نوں رولاں بار تھ دی اکھوں ویکھیا ہے تے ایہہ دس پائی ہے کہ اکو جیسے استعارے ویلا لنگھن نال آپدے معنی بدل دیندے ہین۔ ایس گل نوں اسیں ایکٹر نیٹ ورک تھیوری پکھوں ویکھتے تاں ایویں آکھسائیں کہ اکو جیسے ایکٹر ز آپدا، اثر تے مقصد بدل گئے ہن۔

اوس لیکھ وچ رناں (سوانیاں)، گھوڑیاں تے بھونیں (دھرتی) اک خاص ویلے وچ انگھ تے عزت دے استعارے ہاں۔ ایویں ہی، پگ، اک ویلے عزت دی نشان ہا، پر اک خاص ویلے توں بعد ایہہ معنی بدل گئے۔ معنی بدلن توں پہلے والی حالت نوں رولاں بار تھ دے حوالے نال First Order Signification آکھیا گیتے معنی بدلن توں بعد والی حالت

نوں Second Order Signification :

signifier گھوڑی 1-1	signified جنور 1-2	
sign گھوڑی 1-3		Concept signifier عزت

گھوڑی signifier	2-2
2-1	
گھوڑی Sign	
(9) 2-3	

پر ایہہ کھر الہہ جان توں بعد کہ ایہہ اُچھے ایکٹرز آپد اُروپ وٹا چکے ہین، اگلا سوال ایہہ اٹھ دا ہے کہ ایہہ کس راہوں ہو یا۔ ایس بارے اوہ لیکھ سانوں دس نہیں پاوند۔ ایس سوال دا اک جواب تاں ایہہ ہو سکدا ہے کہ انج ای لکھیا ہاتے جو ہونا ہے اوہ ہو کے ہی رہندا ہے۔ زمانی الٹ پھیرتے شیواں دے اندر دا اثر تے مقصدیت زمانی تے تکنیکی پکھوں متھیا ہے تے آپدے ویلے نال ساڈے سائینے آوندی جاندی ہے۔ ایہنوں بیان دا اک ڈھنگ ایہہ وی ہو سکدا ہے کہ ایس کجھ بندیاں دے وسباں دی بیٹھی نوں ایہدے نال جوڑ دیئے تاں ایہہ آکھے کہ ایہہ اتھل پتھل طاقت دے تول وگرن دے کارن ہو یا، پر ایہہ تعبیراں پھیر وی ایس سوال دا جواب نہیں دیندیاں کہ ایس معنی دے بدلاء دا کارن کیہ ہا۔ ایہہ تے ایہو جیہاں تعبیراں نوں ایس سوالاں دا مافوق الفطرت جواب دیوں آلیاں تعبیراں آکھسایں۔ ایس توں اڈ، ایہہ تعبیراں انسان تے انسانی سماج نال جڑیاں دائریاں تے علماں نوں وکھوں وکھتے آپ مہاراجان کے جواب دیندیاں ہین۔ ایہناں دے ٹھیک نہ ہون بارے ایس گل کر آئے ہاں۔

اجو کے پنجاب دے کلاسیکی پاتر تے سنگتاں دے بدلن نوں ایس ترجمے تے اوکڑاں دے اصول ہیٹھ سمجھنے ہاں۔ کیوں جے ترجمہ ایکٹرز دے کسے خاص نیٹ ورک ہیٹھ اک خاص ڈھنگ نال اکٹھے ہون دا ناں ہے۔ ایہدی تعریف لاٹور انج کردا ہے:

“...neither once actor among many nor a force behind all the actors transported through some of them but a connection that transports, so to say, transformations” (10)

مشکل کیلن دے موجب ترجمے دے آہر وچکار:

“...the identity of actors, the possibility of interactions and the margins of maneuver are negotiated and delimited” (11)

71 پاتراں تے سنگتاں دی ایس تبدیلی نوں سمجھن لئی (ایکٹر نیٹ ورک تھیوری موجب) ایہناں چار پڑاواں توں لنگھنا پئی۔

۱- مسئلہ اُساری (Problematization)

۲- جڑت (Interessement)

۳- بھرتی (Enrollment)

۴- جتھے بندی (Mobilization)

مسئلہ اُساری دا پڑاوا سب توں پہلے آوند ا ہے جتھے مرکزی ایکٹر اپنے آپ نوں جڑتاں دے سنگتی نیٹ ورک وچ لوڑیندا دھرا (لازمی جڑ) دے طور تے منواندا ہے۔ ایس پہلی پوڑی تے کسے شے نوں مسئلے واٹگوں نشا بر کیتا جاند ا ہے۔ ایس نشا بر مسئلے تے باقی ایکٹرز دا جڑت (Interest) تے اوہناں نوں اک نویں سنگتی نیٹ ورک دے حصے پاروں بھرتی کیتا جاند ا

روح تحقیق، جلد ۳، شمارہ ۲، مسلسل شمارہ ۸، اپریل۔ جون ۲۰۲۵ء

ہے تے سٹے وجوہوں پرانے نیٹ ورک دے پاتر کڈھ دتے جان دے ہین۔ پھیر نوں جتھے بندی نوں نیٹ ورک وچ بیانے نوں مسئلے دے دوالے اکھ دی صورت دھار لیندی ہے۔ ایس ساری تحریک وچ سارے ایکٹراں داوکھالا کرن آ لے پاتراں دی تھاں مرکزی ہوندی ہے۔ ایہہ پاتر باقیات داتر جما کار ہوند اہے۔ ایہناں چار پوڑیاں دے سٹے تے ترجمہ جڑتاں دے جال دی اک نوں۔ بنتر ساہنے لے آوند اہے۔ ایہہ نوں۔ بنتر ہی Second Order Signification کہلاندی ہے۔ First Oder Signification توں Second Order Signification تک اپڑن تر جے دے کارن ہوند اہے تے ایس راہ وچ پاتراں دا اکھ رچنا (Composition) آکھواند اہے۔ (کمپوزیشن یاں رچنا دی بحث اگلے سیکشن وچ آئے گی)۔

پنجابی کلچر دیاں علامتاں دے ساگی نیٹ ورک دے کھوکھلا ہوجاون دا ویر داوی ایسے اصول تے کیتا جاسکدا ہے۔ پہلے پیر تے ثقافت دی آپسی جنگ وچ نوں تہذیب تے اوہدے نال جڑیاں علامتاں نے آپدے آپ نوں مڈھلے ایکٹر دے طور تے منوایا۔ ایہہ منوان لئی مڈھلے ایکٹر دے سنگیاں وچ نوں تعلیم، اقتصادی نظام، انگریزی زبان تے اوہدے نال جڑیا سائنسی علم، نوں ڈھنگ دیاں جنگی تے سیاسی حکمت عملیاں تے مقامی نظاماں نال لوکاں دے ان سوہنے ہون نے وڈا کردار نبھایا تے ایہہ سہی کروایا کہ پہلے توں موجود نظام تے قدر ان اجوکے ویلے تے اوہدے مادی منگاں نال میل نہیں رکھدیاں۔ ایس مسئلے دے دوالے وکھو کہ دائریاں دے ایکٹراں دی دلچسپی پیدا کرن توں بعد لوکاں دی نظریاتی طور تے نوں سگتی تے قدری نیٹ ورک لئی بھرتی کیتی گئی جیہہ انجام اوس تحریک دی صورت ہو یا جیہدے وچ مقامی علامتاں اپنے پرانے معنی تے مقام توں وانجھیاں ہو گئیاں۔

رچنا: (Composition)

ایکٹر نیٹ ورک تھیوری ایس گل دی ورودھی ہے جیہدے موجب سائنس، ٹیکنالوجی، ادب، سماجیات، سیاست، اقتصادیات، معیشت یاں دوئے علمی میدان اک دوئے توں وکھو کہ تے آپ ہدرے ہین۔ ایس تھیوری دے موجب حیاتی دے سارے میدان اک دوئے نال جڑت رکھدے ہین تے کوئی وی میدان باقیات توں وکھو کہ ہو کے آپدی ہوند نہیں رکھ سکدا۔ ایہدی وضاحت لئی برونو لاٹور وکھو کہ قسم دیاں اخباری خبراں دا سہارا لیندا ہو یاں دسد اہے کہ کیویں حیاتی نال جڑے سارے میدان اک دوئے توں وکھ نہیں۔ ایکٹر نیٹ ورک تھیوری دا مڈھلا سبق ایہہ وے کہ کوئی وی علم یاں حیاتی نال جڑیا میدان آپ ہدر نہیں ہوند ا۔ کسے دور وچ لوڑیند سماج داسب توں اُچھا سمجھیا جاون والا علم اوس سماج دے ادب داوی مڈھلا ایکٹر ہوند اہے تے کسے نوں علم یاں ٹیکنالوجی دے پرانے مرکزی علماں دی تھاں لین نال نہ صرف ادب تے ہوند تے اثر پیند اہے سگوں طاقت دا تول تے آپسی سانگیاں دا مکھ مہاندرا وی بدل جاندا ہے۔ ایکٹر نیٹ ورک تھیوری علماں تے ادب دے "ما فوق الفطرت" ہون دے نظریے دا ورودھ کر دی ہے۔ ایس تھیوری دے موجب ویروے دا مڈھلا کم شیواں نوں اک دوئے توں وکھ ویکھن دی بجائے اوہناں دے لوڑیندے نیٹ ورک دے اندر رکھ کے ویکھن دا کم ہے۔ لاٹور دی دتی ہوئی اک وگی ایس نوں سمجھن لئی لاہے وند ہو سی۔

"A single thread links the most esoteric sciences and the most sordid politics, the most distant sky and some factory in the Lyon suburbs, dangers on a global scale and the impending local elections or the next board meeting. The horizons, the stakes, the

time frames, the actors - none of these is commensurable, yet there they are, caught up in the same story".(12)

رچنا (Composition) دکھو کہ دائریاں نوں اُلٹیاں دکھو کہان دی تھوویں آپس وچ جوڑ دیندی ہے جیہیں پاروں اک نوکلا تے دکھرا بیانیہ سائمنے آوند اے۔ ایس تھیوری دی نینہہ ایس ٹیویں تے ہے کہ کوئی وی عمل اکلوتا ہون دی بجائے ہمیش اکٹھ وچ ہوندا ہے تے دکھو کہ عوامل نوں اک لڑی وچ پروئے جاون دا آہر ہے۔ انسانی کلاوے اندر کوئی وی عمل تے اوس عمل نوں پورا کرن دا کوئی وی ڈھنگ سماج توں دکھرا نہیں ہوندا۔ ہر عمل تے اوہنوں کرن دا ہر راہ سماج راہیں ہو کے لنگدا ہے۔ چنگا ویرا اوہ ہوندا ہے جو کسے عمل دے جُزاں نوں دکھو کہ کر کے ساڈے ساہنے لے آوند اے۔ ادب وچ ایہہ سانوں اوس ویلے دکھالی دیندا ہے جیہیں ویلے کوئی لکھاری ساڈے لئی کوئی اچھی دنیاؤ دیندا ہے جو ساڈی حقیقی دنیا، رسماں رواجاں تے حقیقتاں توں ہڈوں اُلٹ ہوندی ہے۔ ایس جدوں تیکر ویروے دا ایہہ ڈھنگ نہیں چنڈے ادب، سائنس تے ٹیکنالوجی سانوں مافوق الفطرت (کسے ہو ر دنیا دے جیویں کہ افلاطون دی عالم مثال دے یا کسے موضوع، معروضی یا ماورائی) دنیا توں اُترے لگدے ہین۔ ایہدی وجہ اوہ سیاسی، نظریاتی، سماجی تے اقتصادی الٹ پھیر ہوندا ہے جیہیں جو عمل دے اکٹھ ہون تے پردہ پاکے کسے وی عمل دی مادی زمین توں اوہدی جڑھ پٹ دیندے ہین۔ عام حالات اندر اوہ نظریاتی یا سیاسی راہ جیہڑے عمل دے اک ہوون دا احساس پیدا کر دے ہن اوہ ساڈیاں اکھاں توں اوہلے رہندے ہن کیوں جے ایس احساس نال اندروں پکے ہو جاندے ہاں۔ جدوں تیکر اوس راہ تے کوئی اڑچن پیدا نہیں ہوندی یا نظر یے نوں کوئی چیلنج نہیں کر دیندا ایہہ احساس سانوں سُچے سچ تے قائم رکھدا ہے۔ ایس توں سانوں عام حالات وچ مثالیت پسندی تے انقلابی معاملے اندر مادیت پسندی دے لاگو ہو جان دے کارن دا پتا لگدا ہے۔ مادیت پسندی و نوون مادی دائریاں دے اک دو جے وچ گڈ ہون دی سیہان دانالہ ہے۔ کسے وی زمانے تے دھرتی دیاں لُڑاں تے نظریے، رسماں، رواج تے سیاست، مادی حقیقتاں، سماجی تے اقتصادی سانگیاں، فیشن تے تکنیکاں مادی دائریاں دے میل دے پچھے آہری ہوندے ہین تے ایس اکٹھ وچ کوئی وی ایکثر حرکت توں بنا نہیں ہوندا۔ لاٹور شیواں دی ایس اکٹھ ڈھانچے نوں ایویں بیاندا ہے:

"To materialize is to socialize; to socialize is to materialize" (13)

وئاں دا ہر عمل اکسار تانال تے لنگھے ویلے دے موڈھیاں تے چڑھ کے ہوندا ہے۔ ہر میل تے وئاں کجھ اوکڑاں تے کجھ سنگیاں راہیں آپد اٹرا پاوندا ہے۔ ایہہ ورودھی تے سگی، جیہڑے کہ اکا ایکٹر نہیں، انسانی تے غیر انسانی (قانون، مشیناں، سائنس وغیرہ) دوویں ہوندے نہیں۔ ایس توں ایہہ گل وی نتردی ہے کہ ادب داما فوق الفطرت ہون دا نظریہ تے سماج دی ہنتر دا حصہ ہون دا نظریہ دوویں دو دکھرے فریم ورک دی نینہہ ہن تے اکو ویلے وچ دوویں ٹھیک نہیں ہو سکدیاں۔ ادبی فن پارے کوئی object نہیں سگوں اک پروجیکٹ ہوندے نیں تے زمانی دائرے دا حصہ ہوندے نیں۔ اخباراں دے ٹوٹیاں توں ادب دے میدان ول آئیے تے او تھے وی سانوں ایہہ جڑت نظر آوندی اے کیوں جے ادب وی سماج، انسان، انسان دے ماحول، انسان دی ہوندا نال جڑیاں مادی حقیقتاں، معاشی تے معاشرتی سانگیاں توں جدیاں ہن تے اوہناں دے آپسی سانگیاں نوں ساڈے موہرے لیاند اے۔ پنجابی اکھاناں دی وگی ویکھو:

آئی بسنت پالا اڑنت (۱۴)

پراٹھا کہن نال ڈھڈھ نہیں پھردا (۱۵)

روح تحقیق، جلد ۳، شمارہ ۲، مسلسل شمارہ: ۸، اپریل۔ جون ۲۰۲۵ء

جیہدی تیغ اوہدی دیگ (۱۶)

پنجابی بولیاں دی ونگی ویکھو:

بل اے سی دا میں ڈا ہڈا اوکھاتا ریا،

نی تو تاں والی چھاں وچ کے (۱۷)

کسے زمانے دی سائنس تے ٹیکنالوجی وی ادب توں وکھ نہیں ہوندی۔ ادب راہیں سامنے آون والا بیانیہ تے اوہ استعارے جیہناں اتے ایہہ بیانیہ کھلوندا ہے سانوں ادب اتے کسے زمانے دے اثر اں بارے پتا دیندا ہے۔ کجھ پنجابی اکھان، بولیاں تے ماہیا ویکھو:

جیٹھ ہاڑ چھاویں سوویئے، ساون بھادروں رنج نہایئے، اسو کتیں رنج بھنویئے، مکھر پوہ رو نہہ ہنڈایئے، ویدک کیوں

جایئے (۱۸)

پہلے سال چٹی دو جے سال ہٹی تیجے سال کھٹی (۱۹)

واہی اوہدی جیہدے گھر ڈھگے (۲۰)

چاکری وچ ناہری کیہ؟ (۲۱)

چاچا چور بھتیجا قاضی (۲۲)

اجو کے پنجابی شاعر اں کول سائنس تے ٹیکنالوجی بارے بولیاں تے ماہیہ ویکھو:

اسیں ڈنگراں نوں سائنس پڑھائی،

تے لیٹاں دے بب بن گئے (۲۳)

تیرے گھر کیوں آواں چٹے چانے،

وے کیمرے توں ڈر لگدا (۲۴)

گڈیاں دے دھوں ماہیا

اک سوہنا توں لگنا ایں تے دو جاوی توں ماہیا (۲۵)

پھٹی ٹٹ گئی اے تاگھے دی

ہتھ وچ کیمرہ ہووے، فوٹو چھک لواں جاندا دی (۲۶)

اسلام آبادوں مینوں آئی اے فیکس

سوہنیاں دے اُتے لگے کرے گا ٹیکس (۲۷)

پنجابی زبان وچ ایس دھرتی دی ویدک تے یونانی حکمت شعری صورت وچ ہی لکھی جاندی ہا۔ اج وی کئی کتاباں

سانوں ملدیاں ہن۔ طب شعراں دی صورت وچ ادب دا حصہ تاں نہیں منیا جاندا پر ادبی داستاناں وچ طب دے کئی حوالے

مل جانداں جتھے پاتراں دے عشق وچ ہوئے حال نوں بیانیا جاندا۔ مرزا صاحبان تے ہیر رانجھا داستاناں تاں بھریاں

ہین۔ وارث شاہ دے دو مصرعے ویکھو:

رن مرد نوں کام جے کرے غلبہ دھنیاں بھیاں کے چاء پواوناں ہاں

نامرد نوں چچ وٹیاں دا تیل کڈھ کے نت ملوونا ہاں (۲۸)

ایس ساری گل بات داخلہ ایہہ وے کہ، بندہ تے ماحول دوویں اک دوجے نوں بناوندے نیں، (مارکس ۱۹۷۶)۔ انسان، جنور تے شیواں وجودی سطح تے اک مک نہ ہوندے ہوئے وی آپس وچ گندھے ہوئے ہین۔ پر عملی سطح تے ہر پاتر سنگت وچ اک اثر رکھدا اے۔ پاتراں دی

آپسی جڑت سنگتیں دی جڑت اے تے ہوند، انہوند، عمل تے ویروا سنگتیں دا محتاج اے۔ ترجمہ تے رچنا سنگتیں، تاریخ تے لکھتاں بناون والے پاتراں دا کھرا لبھن دے کم آوندے ہن۔

حوالے

- (۱) شاہ حسین، کافیاں شاہ حسین، مرتبہ: محمد آصف خاں، (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۲۰۱۴ء)، ۱۶۱۔
- (۲) سلطان باہو، کلام سخی سلطان باہو، مرتبہ: مولانا غلام حسن قادری، (لاہور: انس پبلشرز، ۲۰۱۴ء)، ۷۹۔
- (۳) وارث شاہ، ہیر وارث شاہ، مرتبہ: شیخ عبدالعزیز بارایت لاء، (لاہور: الفیصل ناشران، ۲۰۱۳ء)، ۱۱۰۔
- (۴) ایضاً، ۱۶۸۔
- (۵) بلھے شاہ، اکھیاں بلھے شاہ نے، مرتبہ: محمد آصف خاں، (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۲۰۱۶ء)، ۱۰۴۔
- (۶) حماد مشتاق تے ڈاکٹر ظہیر وٹو "کیڑی، انسان تے ساج: اک ویروا"، تحقیقی مجلہ پارکھ ۱۶ (لاہور: ۲۰۲۳ء)، ۶۵-۷۴۔
- (7) Latour, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory* (USA: Oxford University Press.2005), p5.
- (8) Tsing, Anna. "Unruly Edges: Mushrooms as Companion Species". *Environmental Humanities*, vol. 1(2012), p141-154.
- (9) Dr. Zaheer wattoo, "Women, land and mare: A Mythological Study", *Parakh* 03, No.01 (Lahore: 2018), p77-86.
- (10) Latour, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, p108.
- (11) Callon, Michel. "The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle." In: Callon, M., Law, J., Rip, A. (eds) *Mapping the Dynamics of Science and Technology*. (London: Palgrave Macmillan, 1986) p19-34.
- (12) Latour, Bruno. *We Have Never Been Modern*, Translated by Catherine Porter (USA: Harvard University Press, 1993), p65.
- (13) Latour, Bruno. *Cogitamus: Six lettres sur les humanités scientifiques*, (Paris: La Découverte, 2010), p65.
- (۱۴) گل بات، محمد اسلم، حاجی، ناصر کے تحصیل دیپال پور ضلع اوکاڑا، ۲۱-۲۰۲۵۔
- (۱۵) گل بات، محمد اسلم، حاجی۔
- (۱۶) گل بات، محمد اسلم، حاجی۔
- (۱۷) مہرستان علی جاوید، دل مینوں ویچنا پیا، (ملتان: سرکار پبلشرز، ۲۰۲۴ء)، ۱۷۔
- (۱۸) گل بات، محمد اسلم، حاجی
- (۱۹) گل بات، محمد اسلم، حاجی
- (۲۰) گل بات، محمد اسلم، حاجی
- (۲۱) گل بات، محمد اسلم، حاجی
- (۲۲) گل بات، محمد اسلم، حاجی
- (۲۳) انور فقر، بولیاں، ان چچی۔
- (۲۴) مہرستان علی جاوید، دل مینوں ویچنا پیا، ۱۷۔
- (۲۵) گل بات، نورماہی (فوک سنگر)، ناصر کے تحصیل دیپال پور ضلع اوکاڑا، ۲۵-۲۰۲۴۔
- (۲۶) گل بات، نورماہی (فوک سنگر)۔

References

- (1) Shah Hussain, *Kafiyah Shah Hussain*, (Comp.) Muhammad Asif Khan, (Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, 2014), p161.
- (2) Sulatan Bahu, *Kalam Sakhi Sultan Bahu* (Comp.) Mulana Ghulam Hassan Qadri, (Lahore: Ans Publishers, 2014), p79.
- (3) Waris Shah, *Heer Waris Shah*, (Comp.) Shaikh Abdul Aziz Bar at Law, (Lahore: Al Faisal Nashran, 2013), p110.
- (4) ibid, p168.
- (5) Buleh Shah, *Akhiya Buleh Shah Ney*, (Comp.) Muhammad Asif Khan, (Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, 2016), p104.
- (6) Hammad Mushtaq And Dr Zaheer Wattoo, "Katri, Insan tey Samaj: Ek Varwa, "Parakh 16(Lahore: 2023), p65-74
- (7) Latour, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory* (USA: Oxford University Press.2005), p5.
- (8) Tsing, Anna."Unruly Edges: Mushrooms as Companion Species". *Environmental Humanities*, vol. 1(2012), p141-154.
- (9) Dr. Zaheer wattoo, "Women, land and mare: A Mythological Study", *Parakh* 03, No.01 (Lahore: 2018), p77-86.
- (10) Latour, Bruno.*Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, p108.
- (11) Callon, Michel."The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle."In: Callon, M., Law, J., Rip, A.(eds) *Mapping the Dynamics of Science and Technology*. (London: Palgrave Macmillan, 1986) p19-34.
- (12) Latour, Bruno. *We Have Never Been Modern*, Translated by Catherine Porter (USA: Harvard University Press, 1993), p65.
- (13) Latour, Bruno. *Cogitamus: Six lettres sur les humanités scientifiques*, (Paris: La Découverte, 2010), p65.
- (14) Muhammad Aslam interviewed by Dr Zaheer Wattoo, Nasir Ke, Teh. Depalpur District Okara, 21-02-2025
- (15) ibid.
- (16) ibid.
- (17) Mahar Mastan Ali Javed, *Dil mainu vechna pia*, (Multan: Sarkar Publishers, 2024), p17.
- (18) Muhammad Aslam interviewed by Dr Zaheer Wattoo.
- (19) ibid. (20) ibid.
- (21) ibid. (22) ibid.
- (23) Anwar Fiqar, Boliyaan, Unpublished.
- (24) Mahar Mastan Ali Javed, *Dil mainu vechna pia*, p17.
- (25) Noor Mahi Interviewed by Dr Zaheer Wattoo, Nasir ke, Teh. Depalpur, District Okara, 25-07-2024.
- (26) ibid.
- (27) http://youtu.be/57D7MphHtpA?si=ZT4fr766gEL_joVG
- (28) Waris Shah, *Heer Waris Shah*, 285.

